

Sproget

Af Peter Widell

1. Sproget og sprogene

Man må skelne mellem på den ene side alle de mange konkrete sprog, vi finder rundt om i verden, såsom dansk, svensk, engelsk, mandarin og bantu, og på den anden side *sproget som sådan*, repræsenteret ved den menneskelige sprogeevne. Sproget som sådan er det, der er fælles for alle sprog, ikke blot i den forstand, at vi kan finde det som forskellige træk, der går igen fra sprog til sprog, men også i den mere bemærkelsesværdige forstand, at det er muligt for ethvert menneske at lære at oversætte et hvilket som helst sprog til et hvilket som helst andet sprog.

Men nu er det netop i alle sprogs oversættelighed til hinanden, vi skal finde baggrunden for den bemærkelsesværdige præstation, det er at tale og forstå et sprog.

Inden for studiet af sproget er det normalt at skelne mellem *naturlige sprog* på den ene side og *kunstsprog* på den anden side. Mens naturlige sprog, som ordet siger, er groet naturligt frem og repræsenterer en implicit færdighed hos den enkelte sprogbruger til at tale, er de forskellige kunstsprog opbygget ud fra eksplicit formulerede anvisninger. Det kan enten dreje sig om sprog, der skal tjene samme kommunikationsformål som de naturlige sprog, fx volapük og esperanto, eller om kalkulesprog til brug for streng logisk analyse eller anvendelse af sætninger, fx i matematik og naturvidenskab.

2. Sproget som regelsystem

Det at tale kan på mange måder sammenlignes med det at spille skak eller dyrke anden form for spil. Når jeg spiller skak, foretager jeg nogle træk i spillet i overensstemmelse med et sæt af regler, der tilsammen udgør spillet. Det samme kan man sige, jeg gør, når jeg taler. Også her handler jeg i overensstemmelse med et bestemt system af regler. Selve regelsystemet bag talen er så det sprog, jeg taler.

Sammenligningen mellem spil og sprog bør imidlertid ikke overdri- ves. Fx er skakspillet skabt efter en bevidst plan. En eller anden har i sin tid formuleret reglerne, og som regel kan man også finde dem nedskrevet, når man køber spillet: "Bonden slår modstanderens brik ved at rykke et felt skråt fremad", osv., osv. Derfor minder skak egentlig mere om et kunstprog end om et naturligt sprog.

Det betyder dog ikke, at man ikke kan studere et naturligt sprog *som om* det var et bevidst planlagt system af spilleregler. Og det er da også det, man faktisk gør inden for store dele af den moderne sprogforskning. Hos den moderne sprogvidenskabs grundlægger, schweizeren Ferdinand de Saussure, sammenlignes sproget direkte med skak. Og inden for en af de mest toneangivende retninger i moderne sprogforskning, de sidste mere end 30 år, den såkaldte generative transformationsgrammatik, grundlagt af den amerikanske lingvist Noam Chomsky, søger man at belyse ikke blot de enkelte sprog, men selve den menneskelige sprogeвне ud fra tanken om sproget som ét eneste omfattende system af regler: Ifølge den generative transformationsgrammatik lærer en sprogbruger et givet sprog, fx dansk, ved ud fra et medfødt, abstrakt, ikke-bevidst regelsystem at konstruere sig frem til det konkrete sprogs, i dette tilfælde dansks, særlige grammatikregler.

3. Sproget og det sproglige tegn

I skak har de forskellige brikker en bestemt værdi: konge, bonde, osv. Det har sprogets "spillebrikker" også. Sprogets "spillebrikker" er dets *ord* og *sætninger*, som samlet kaldes dets *tegn*.

Ord og sætninger kan ligesom trækkene i skak kombineres på et i princippet uendeligt antal måder, selv om der kun er relativt få grundtegn og ganske få regler at kombinere dem ud fra.

Et træk ved de sproglige tegn, som adskiller dem afgørende fra spillebrikkerne i skak, er, at *de er i stand til at pege ud over deres egen fysiske form og rumme information om verden*. I skak er brikkerne udelukkende defineret gennem de træk, man må foretage med dem på brættet. Fx er kongen defineret gennem sine flytningsmuligheder – at den kan flytte et felt frem, tilbage og til siderne – og gennem det forhold, at hvis den bliver slået af modparten, er spillet slut, og modparten har vundet. Ordet "hest" derimod er ikke blot en bestemt lyd inden for et spekter af lyde eller - som her - nogle sorte mærker på et stykke papir, der kan sættes sammen med andre ord efter bestemte regler. I modsætning til kongen i skak, peger den også ud over sig selv og refererer til konkrete heste i verden. Det ved ordet, der sikrer, at referencen kan finde sted, kalder man for ordets *mening* eller dets (*begrebslige*) *indhold*. I dette tilfælde er det altså meningen 'hest', der sikrer, at ordudtrykket "hest" kan bruges til at referere til heste med. (I det følgende betyder dobbeltanførselstegn, at vi har med et sprogligt udtryk at gøre, mens enkeltanførselstegn angiver, at der er tale om et sprogligt meningsindhold, et begreb).

Et vigtigt aspekt ved tegnet er, at forbindelsen mellem udtryk og indhold er *arbitrær* (tilfældig): Indholdet 'hest' formidles på dansk gennem udtrykket "hest", men det kan lige så godt formidles ved udtrykket "horse", "Pferd" eller "cheval" eller ved et udtryk, man selv finder på eller bliver enig med andre om. Heri adskiller det sproglige tegn sig fra mere primitive tegn som fx *indekser*, hvor forbindelsen mellem indhold og udtryk er af (umiddelbart gennemskuelig) årsagsmæssig art, fx røg som tegn på ild eller skyer som tegn på regn, og *ikoner*, hvor der er billedlighed mellem indhold og udtryk, som der fx er tale om i forbindelse med et fotografi af et landskab eller en portrættegning (distinktionen mellem indeks, ikon og tegn skyldes den amerikanske sprogfilosof og pragmatist Charles S. Peirce, som i øvrigt brugte betegnelsen "symbol" om tegn).

4. Problemet om det sproglige tegns mening

Men hvad er egentlig et sprogligt indhold, en sproglig mening? For den tyske filosof Immanuel Kant var det en af filosofiens største gåder, hvordan mennesket - som jo strengt taget blot er en ting blandt andre ting - samtidig kunne have bevidsthed *om* disse ting. Med sin undren rørte Kant samtidig ved det centrale i det sproglige meningsproblem. Fra slutningen af forrige århundrede er der foregået en livlig debat om problemet om, hvordan det er muligt for det sproglige tegn at referere til ting og forhold i verden, når det nøgternt set blot er en lyd blandt andre lyde. Dette problem om sproglig mening danner kerneproblemet i moderne *sprogfilosofi*.

Et klassisk svar på Kants undren er den såkaldte *meningsrealisme* (eller *begrebsrealisme*), dvs. den opfattelse, at det sproglige tegn er i stand til at viderebringe information om verden, fordi det er udtryk for et objektivt eksisterende, *reelt* meningsindhold. Ganske vist er man klar over, at det ikke er muligt at konstatere eksistensen af meningsindhold, fx meningen af ordudtrykket "hest", gennem almindelig sanseiagttagelse. Ikke desto mindre er det meningsrealistens opfattelse, at det er muligt for mennesker at begribe meningen af et sprogligt udtryk gennem en særlig intuition.

Meningsrealismen har været forfægtet af mange op gennem historien. Det første, velkendte forsvar for meningsrealismen finder vi hos Platon, der mente, at der ved siden af alle konkrete heste i verden også forefandttes ideen om en hest i et eller andet iderige. Ud over at Platon og mange andre med ham har forfægtet meningsrealismen, er det vel også den meningsteori, der ligger nærmest, hvad folk flest forestiller sig ved sproglig mening.

Ikke desto mindre strider opfattelsen afgørende mod vores naturvidenskabelige verdensbillede: Hvis vi ser på naturvidenskaberne, som de har udviklet sig siden italieneren Galileo Galilei og englænderen Isaac Newton, finder vi i verden udelukkende årsagsforbundne fænomener lokaliseret i tid og rum. Her svæver der ingen 'mystiske' meningsgenstande rundt.

Derfor ser mange sprogforskere det da også som en af den moderne sprogforsknings væsentligste opgaver at finde ud af, hvordan man

kan gøre op med det klassiske meningsbegreb og forklare mening i overensstemmelse med en naturvidenskabelig opfattelse af verden. Mens nogle forskere direkte opererer med en kausalforståelse af det sproglige tegn, mener andre, at man skal søge alternative, og mere indirekte veje i forklaringen af sproglig mening.

4. Det sproglige tegns hovedfunktioner - syntaks, semantik, pragmatik

Trods uenighederne om det filosofiske og videnskabelige grundlag for sprogforskningen, er der efterhånden bred enighed om at betragte det sproglige tegn som i det væsentlige kendetegnet af tre grundlæggende funktioner: en *syntaktisk*, en *semantisk* og en *pragmatisk* funktion. I sætningen

"Vil du række mig saltet?"

har ordet "saltet" den syntaktiske funktion at danne en velformet sætning sammen med sætningens øvrige ord. Herudover har det dels den semantiske funktion at udtrykke meningen 'salt', dels den pragmatisk funktion at signalere, at den, der taler, mener, at den genstand, der refereres til, er kendt af den, der tales til.

De sprogvidenskabelige discipliner, der studerer de respektive tegn-funktioner, betegnes tilsvarende *grammatik* (*syntaksteori* eller *syntaktik*), *semantik* og *pragmatik*. Denne opdeling af de sprogvidenskabelige discipliner blev i 1938 foreslået af amerikaneren Charles W. Morris.

Generelt kan de tre forskningsområder karakteriseres på følgende vis:

- 1) Inden for *syntaksteori* studerer man den rolle, et tegn spiller i forhold til andre tegn. Det kan dreje sig om den rolle, ordelementer - dvs. stammer, bøjningsendelser og afledningsendelser - spiller i dannelsen af et ord. Her hedder disciplinen *morfologi*. Men det kan også dreje sig om den rolle, ord spiller i dannelsen af sætninger. Her hedder disciplinen *sætningsgrammatik*, *sætningssyntaks* eller slet og ret *syntaks*. Sluttelig kan det også dre-

je sig om den rolle, sætninger spiller i dannelsen af tekster og tekstlige forløb. Dette område studerer man i *tekstlingvistik* eller *tekstgrammatik*.

I en mere ambitiøs syntaktisk analyse, der tager tesen om sproget som omfattende regelsystem videnskabeligt alvorligt, er det målet at formulere sin syntaktiske teori (eller grammatik) som et eksplicit system af regler for dannelse af sætninger i dette sprog. På samme måde som man vil kunne danne et sæt af tilladte og ikke-tilladte serier af krydser og boller – x'er og o'er – ved et simpelt sæt af regler – fx reglen (a) ”når der ikke i forvejen er krydser og boller, må du skrive et kryds” og reglen (b) ”når der er et kryds, må du skrive først et kryds og så en bolle”, der vil bestemme serierne ”x” (anvendelse af regel (a)), ”xo” (anvendelse af regel (a) og (b)) og ”xxxo” (anvendelse af regel (a) og to gange anvendelse af regel (b)) som tilladte og serierne ”o”, ”ox” og ”xoox” som ikke-tilladte serier – mener man her, at man vil være i stand til at beskrive fx tilladelige og ikke-tilladelige danske sætninger gennem et lignende – blot langt mere kompliceret – system af syntaktiske regler, som det så vil være opgaven at finde frem til.

- 2) Det andet overordnede område inden for sprogvidenskaben er *semantik*. Inden for semantik studerer man, hvad der gør tegnet i stand til at referere til ting og forhold i verden og bære information om dem, dvs. man studerer forholdet mellem tegnudtrykket og dets mening. Som udgangspunkt ser man på, hvad de enkelte ord betyder. Samtidig ser man på, hvordan de forskellige ordbetydninger samlet bidrager til den fulde sætningsbetydning.

I en mere ambitiøs semantisk analyse skildres sproget her som et to-komponent-system, hvor førstekomponenten er sætninger dannet via det syntaktiske system, mens andenkomponenten er et system af semantiske regler, der tilordner mening dels til systemets grundudtryk dels til de udtryk, der er dannet via anvendelse af reglerne i førstekomponenten. Man taler i den forbindelse om, at sproget er underlagt *princippet om kompositionali-*

tet, dvs. princippet om, at mere komplekse meningsindhold skal dannes – komponeres – ud fra mindre komplekse meningsindhold ud fra et sæt syntaktiske regler. Princippet er oprindeligt formuleret af den tyske logiker Gottlob Frege. Vi kan give en simpel illustration af ideen ved at bygge videre på vores lille syntaks med krydser og boller fra før: Hvis "o" gives betydningen 'græsser' og "x" gives betydningen 'koen', kan vi ifølge de opstillede regler (a) og (b) danne sætningen "xo" med meningen 'koen græsser', men ikke sætningen "ox" med meningen 'græsser koen.' (Som man kan se, er regelsystemet her ikke i stand til at redegøre for syntaksen og semantikken i dansk: I dansk er "græsser koen" et meningsfuldt udtryk (hvis man forstår det som spørgsmål); men ingen anvendelse af reglerne (a) og (b) tillader dannelsen af dette udtryk. Regelsystemet skal derfor erstattes med et andet og bedre).

- 3) Det tredje overordnede område inden for sprogvidenskaben er *pragmatik*. Inden for pragmatik beskæftiger man sig med tegnet, set i forhold til talesituationen og de sprogbrugere, der befinder sig i den.

En vigtig deldisciplin er den såkaldte *talehandlingsteori* (grundlagt af den engelske sprogfilosof John L. Austin og amerikaneren John R. Searle). Her ses sproget ikke som et abstrakt udtryk tilordnet reference og mening, men snarere som en handling, den talende udfører i en bestemt handlesituation med en bestemt hensigt. Her studerer man fx, hvordan en taler er i stand til at øve indflydelse på en hører ved hjælp af ytringer af typen 'ordrer', 'anmodninger', 'spørgsmål', 'forsikringer' o.l. En anden deldisciplin her er den såkaldte *implikaturteori* (Paul H. Grice, Dan Sperber & Dierdre Wilson). Inden for denne disciplin studeres de mange tilfælde, hvor det, en taler mener, når han ytrer noget i en given situation, ikke falder sammen med den anvendte sætnings semantiske mening, men på forskellige - relevante - måder afviger fra den, sådan som det fx er tilfældet i ytringen "Vil du række mig saltet?", der semantisk set er et spørgsmål, men normalt forstås som en anmodning. Slutningen her fra spørgsmål til anmodning kaldes en implikatur. Grunden til, at

man her ikke slet og ret taler om en implikation, men anvender et nyt udtryk for denne form for slutning, er, at slutningen her ikke er eksplicit angivet (som i logikbøgerne, hvor man ville have omtalt den som en implikation), men kun implicit til stede, udløst af forskellige omstændigheder i talesituationen. Her drager taler og hører slutningen alene i "tanken."

Inden for den sidste disciplin ses sproget som en sammenhæng, der rækker langt ud over selve det sproglige udtryk tolket semantisk. Her opereres med forestillingen om eksistensen af en omfattende tavs, handleimmanent viden hos de samtalende, som er med til at styre forståelsen af de udvekslede talehandlinger. Dermed ses talehandlingsteorien i virkeligheden som særtilfælde af handlingsteorien.

Ovennævnte tredeling er især anvendt i sprogfilosofien og inden for det almene og overordnede studium af sproget, men den er også i stigende grad adopteret inden for de enkeltsproglige grammatikker. Således opereres i dag i mange "kommunikative" grammatiker med ovennævnte tredeling.

5. Syntaks, semantik og pragmatik som sprogfilosofiske positioner

Som sagt er alle sprogforskere enige om at se syntaks, semantik og pragmatik som de tre hovedområder inden for sprogforskningen i dag. Områderne er relativt klart afgrænset i forhold til hinanden, og på trods af "grænsestridigheder" mellem de forskellige discipliner lader forskningsresultater inden for ét område sig relativt nemt indplacere i forhold til forskning inden for de andre områder.

For mange repræsenterer de tre tegnfunktioner imidlertid ikke kun velafgrænsede forskningsområder. Formuleret som egentlige *sprogfilosofiske* standpunkter, danner de tillige tre selvstændige forslag til, hvordan problemet om sproglig mening lader sig løse. Alle standpunkter er formuleret som et opgør med den klassiske meningsrealisme.

6. Sproget som syntaks

Inden for det første, syntaktiske synspunkt, som tillige er det tidligst udviklede, forstås sproglig mening grundlæggende som syntaktisk sammenhæng, altså som et forhold alene mellem tegn.

En mere ekstrem variant af synspunktet kan findes hos Saussure og inden for den franske strukturalisme, der i vidt omfang har hentet inspiration fra Saussure. Udgangspunktet er her forestillingen om, at det enkelte sprogtegn ikke kan betragtes isoleret, men først får status af tegn, når det står i forhold til andre sprogtegn i sprogsystemet: Ligesom lydtegnet "a" ikke er lydtegn alene i kraft af sine isolerede lydlige egenskaber, men kun gennem det forhold, at det er ikke-"b", ikke-"c", ikke-"d", osv., således kan ordet "hest" ikke betragtes isoleret, men får først værdi som ord ved at stå i modsætning til ord som "kat", "ko", "menneske", osv. inden for det samlede sprogsystem.

Men hvad der gælder for tegnet som helhed, gælder ifølge Saussure også for tegnets mening, der jo er en nødvendig del af tegnet. Det betyder, at meninger ikke er selvstændige størrelser, som antaget i den klassiske meningsteori, men i virkeligheden (bi)produkter af tegnets optræden i det samlede sprogsystem: 'Det er ... helt klart, at begrebet ikke er noget som helst fra begyndelsen, at det kun er en værdi, som bestemmes gennem dens relation til andre lignende værdier, og at uden disse ville betydningen overhovedet ikke være til.' (Ferdinand de Saussure, *Kurs i allmän lingvistik*, Stockholm 1970, s. 149; min oversættelse).

Et synspunkt ikke ulig Saussures finder vi i 30'erne hos den østrigsk-amerikanske filosof, Rudolf Carnap. Carnap mener dog ikke Saussure, at en syntaktisk betragtningsmåde kan være gældende for alle ord og sætninger i sproget, men kun for ord uden direkte empirisk indhold som fx "ting", "begivenhed", "egenskab", "tal" (i modsætning til ord som refererer til noget umiddelbart empirisk konstaterbart som "rød", "blomst", "hus" osv.). Gennem en antagelse om, at mening for disse ords vedkommende lader sig forstå som *implicit defineret* gennem sprogets syntaktiske system, dets logiske syntaks, som han kalder det, mener han at kunne afsløre dem som pseudoobjektord: Tilsyneladende har de en mening, men de refererer ikke til noget selvstændigt meningsindhold. De manifesterer sig alene gen-

nem sprogets logiske syntaks. Forhold inden for den del af sproget kan derfor behandles rent syntaktisk: Fx vil slutninger i sproget kunne forstås alene som manipulation af udtryk fuldstændig på samme måde, som vi har skitseret det ovenfor med vores kryds og bollesystem.

Som et generel redegørelse for mening - sådan som vi finder det hos Saussure - forekommer synspunktet *mening = syntaks* umiddelbart at være i modstrid med almindelig sund fornuft: At heste alene skulle få liv i kraft af udtrykket "hest"s placering i et system af betydningsfordelle, og ikke skulle eksistere som heste fuldstændig uafhængigt af, om vi har sprog for disse dyr eller ej, virker absurd og kontraintuitivt for mange. Saussures opfattelse har af samme grund været udsat for heftig kritik.

7. Sproget som semantik

For Carnaps vedkommende er som sagt kun visse, centrale ord syntaktisk defineret, mens alle andre ord har selvstændigt meningsindhold. Derfor kan der ikke rettes helt samme anklage mod Carnap som mod Saussure. I den tidligere nævnte artikel om sprogets logiske syntaks foreslår Carnap for de sidste ords vedkommende, at man løser meningsproblemet inden for de enkelte videnskaber. Dvs. Carnap giver i artiklen ingen generel opskrift på, hvordan meningsproblemet skal løses. Men derfor når vi i realiteten ikke meget videre med Carnap: Enten får vi tilbudt en helt igennem syntaktisk løsning som Saussure – hvilket vi ikke synes at kunne bruge til noget – eller også vælger han at afstå fra at forklare, hvad mening er for noget.

Syntaktismen synes ikke at kunne tilbyde nogen løsning på meningsproblemet. Spørgsmålet er, om der findes en generel ikke-syntaktisk opskrift på meningsproblemet, som samtidig gør det muligt for os at afvise meningsrealismen?

Et forsøg på at nå frem til en sådan opskrift finder vi inden for moderne *referencesemantik* (også kaldet *modelteoretisk semantik*), der er delvis forvarslet af Carnap. Referencesemantik bygger på den såkaldte *korrespondenteori om sandhed*. Ifølge denne teori er en sætning sand, når den stemmer overens med kendsgerningerne eller med

forhold i øvrigt, der eksisterer uafhængigt af sætningens udtryksmæssige formulering. Ellers er den falsk.

Selve den referencesemantiske meningsteori bygges op ved, at man slet og ret identificerer en sætnings mening med de betingelser, der gør sætningen sand. Hver gang, jeg siger "hesten står stille", tilsigter jeg at referere til et forhold i verden, som gør sætningen sand (nemlig at der faktisk er en hest foran mig, som faktisk står stille). Derfor er der ifølge denne referencesemantiske opfattelse ingen grund til at operere med antagelser om, at der herudover refereres til en meningsgenstand, fx til sætningsmeningen 'hesten står stille'. Det eneste der bestemmer sætningens mening og meningen af de ord, der indgår i den, er de mange konkrete tilfælde af reference, der gør sætningen sand eller falsk. Derfor kan en sætnings mening identificeres med dens sandhedsbetingelser. Eller:

(A) "Hesten står stille" er sand, når hesten står stille, ellers falsk.

Ideen med at sætte mening og sandhed således i forbindelse med hinanden er første gang systematisk udforsket af den polske logikker Alfred Tarski i 1930'erne. Han kaldte sætninger, som den i (A) anførte, for *T-sætninger*. T-sætninger er udgangspunktet for alle studier inden for referencesemantikken. En umiddelbar fordel ved T-sætninger er ifølge Tarski, at man for mere stringente analyseformål vil kunne anvende et syntaktisk regelsystem til generering af de citerede sætninger, afspejlende den måde, sætninger generelt er sammensat på. Derigennem vil det være muligt at definere, hvad mening er gennem en simpel opregning af alle de T-sætninger, der kan dannes i den kompositionelle syntaks.

Et yderligere træk ved referencesemantikken er dens almene anvendelighed. Som det kan ses, kan en T-sætning umiddelbart benyttes, når et sprogs sætninger skal oversættes til et andet sprogs sætninger: Den citerede sætning i (A) kunne jo lige så godt have været formuleret på svensk, engelsk, mandarin eller bantu, således at T-sætningen i (A) i stedet repræsenterede en oversættelse fra disse sprog til dansk. Endvidere vil en T-sætning kunne benyttes, når en sætning i et givet sprog allerførst skal læres, nemlig ved at man direkte peger på tingene i verden, fx:

(B) "Hesten står stille" er sand, når (pegning)

Ideen om en referencesemantisk definition og opløsning af meningsrealismen er dog ikke uden problemer.

Frem til slutningen af 1950'erne mente man, at referencesemantikken kun kunne praktiseres på konstruerede sprog eller dertil svarende udvalgte dele af det naturlige sprog. Derimod mente man, at der var vanskeligheder med generelt at anvende den for naturlige sprog. Fx mente man ikke at kunne redegøre for en natursproglig sætning som "Hans mener, *at* hesten står stille", og i det hele taget indlejrede *at*-sætninger, fordi det er uklart, hvilken rolle den indlejrede sætning spiller i bestemmelsen af sandhedsbetingelserne for den samlede sætning. Den indlejrede *at*-sætning peger jo ikke på noget, der vil kunne gøre den sand eller falsk. Hans' mening er Hans' mening, hvadenten hesten står stille eller ej.

Problemet menes imidlertid løst inden for den såkaldte *mulige verdener-semantik*, udviklet i 1960'erne, 1970'erne og 1980'erne fortrinsvis i Californien (Saul Kripke, Richard W. Montague, David K. Lewis m.fl.). Ideen her er kort sagt den, at man supplerer ideen om mening som reference til ting og forhold i denne verden med ideen om mening som reference til ting og forhold også i mulige verdener. Det betyder, at *at*-sætningen i "Hans mener, at hesten står stille" ikke længere fremstår som et unedbrydeligt meningsindhold, men vil kunne forstås som en sætning om *de mulige verdener, der er i overensstemmelse med det, Hans' mener*. Hermed er der givet en referencesemantisk tolkning af *at*-sætningen.

Med mulige verdener-semantikken synes vi med andre ord at have fået et analyseapparat i hænde til analyse af natursprogssætninger indeholdende *at*-sætninger i referencesemantiske termer – og dermed også, det er i hvert fald Montagues dristige påstand, i virkeligheden til analyse af enhver natursproglig sætning overhovedet. Der er dog stadig problemer. Et alvorligt problem er selve begrebet om 'mulig verden'. Hvad betyder det? I virkeligheden synes begrebet nemlig at repræsentere en genindførelse af meningsrealismen ad bagdøren. Begrebet 'mulig verden' er jo egentlig ikke relateret til en sammenhæng med kontrol over sætningens sandhedsbetingelser. Kontrollen har vi egentlig kun, når vi befinder os i den faktiske verden.

8. Sproget som pragmatik

Et endnu større problem for referencesemantikken er, at det har vist sig tvivlsomt, om T-sætninger overhovedet bidrager til belysningen af sandheden af sætninger i naturlige sprog.

Ideen med T-sætninger er at parre et sprog - det i anførselstegnene - med et andet sprog eller - i sidste instans - med selve verden.

I det tilfælde, hvor det er et sprog, der parres med et andet sprog, kan der af gode grunde ikke være tale om forklaring af mening - allerhøjest om forklaring af, hvad sætningsmening er i ét sprog via en meningsfuld brug af sætninger i et andet sprog. Men det betyder, at meningen forudsættes. Den forklares ikke.

I det tilfælde, hvor der er tale om et sprog, der parres direkte med verden, synes der nok at kunne være tale om en forklaring af mening, der ikke i sig selv forudsætter mening. Tingene i verden er jo klart nok ikke i sig selv meninger, men bliver det først gennem parringen med et sprogligt udtryk. Alligevel vil der være en ikke uvæsentlig rest tilbage i T-sætningen, der hverken tilhører verden eller det sprog, der skal gives en meningsfuld tolkning via reference til ting og forhold i verden, *nemlig den del af T-sætningen, som består af udtrykket "...er sand, når ..."* Den er jo hverken *i verden* eller *i sproget*, men repræsenterer snarere en overordnet ramme for koordination af et citeret og et ikke-citeret udtryk. Men hvis vi skal gå til kernen i denne koordination, synes den kun at kunne betyde ét af to:

Enten synes T-sætningen at måtte være en meningsløs sammenstilling af to lister af udtryk:

(C) "sneen er hvid" ... sneen er hvid
"hesten græsser" ... hesten græsser
....
....

hvilket synes at betyde, at vi er tilbage i syntaktismen. "... er sand, når ..." synes nemlig da at være defineret rent implicit a la Carnap:

"... er sand, når ..." er blot en placering mellem et cireret og et anvendt sprogligt udtryk, indtil hele sproget således er talt op.

Eller også må vi betragte meningen af "... er sand, når ..." som i virkeligheden altid forudsat og dermed umulig at forklare via T-sætninger, sådan som Tarski havde ambitionen om at gøre det i sit semantiske program.

Men det sidste er netop også opfattelsen hos de, der mener, at sproget grundlæggende skal forstås pragmatisk: Sproget lader sig egentlig ikke forklare, hverken gennem T-sætninger eller på anden vis. Sproget lader sig måske nok forklare partielt og ufuldstændigt, bl.a. gennem T-sætninger. For T-sætninger lader sig klart nok anvende i mere overskuelige sammenhænge. Men der findes ingen generel forklaring, der siger: "mening er", "sandhed er ...". Hverken i et syntaktisk system eller inden for et semantisk system af T-sætninger. Tværtimod bliver vi nødt til at måtte indse, at sproget - som T-sætninger - først og fremmest er en praksis, vi har "i ryggen" og ikke en sætning, vi har foran os. Derfor vil vi aldrig kunne få fuldt overblik over det, der sker.

I tråd hermed har den østrigsk-engelske filosof Ludwig Wittgenstein foreslået, at man holder op med teoretiske spekulationer omkring, hvad mening er, og indskrænker sig til at belyse sproget i brug: "Al forklaring må bort, og kun beskrivelse må træde i dens sted." (Ludwig Wittgenstein, *Filosofiske undersøgelser*, København 1970, s. 83).

Denne pragmatiske holdning til meningsproblemet har radikale konsekvenser. Den indebærer nemlig, at man ser ud til at måtte opgive det tidligere nævnte princip om kompositionalitet, hvor komplekse udtryks mening forstås som en funktion af meningen af simple udtryk plus reglerne for deres sammensætning. Forudsætningen for, at dette princip kan virke, er, at ordene og sætningerne har samme mening i alle anvendelser. Det er imidlertid spørgsmålet, om man kan finde en sådan meningsstabilitet i noget sprog, det være sig naturligt eller kunstigt. I en T-sætning kan den citerede sætning kontrolleres gennem et grammatisk regelsystem. Men mening kan netop ikke: Meningen gives af den del af T-sætningen, der er i brug, i (A) af "... er sand, når hesten græsser". Men hvordan skal denne sætnings me-

ning kontrolleres? Det kan kun ske enten gennem andre, ligeledes brugte sætninger, fx sætningen "... is true, when the horse grasses" eller sætningen "... er sand, når der er en hest og noget græs og" eller gennem henvisning til de forhold i verden, der gør sætningerne sande.

Den amerikanske sprogfilosof Willard van Orman Quine mener imidlertid at have vist, at tolkede sætninger altid vil være ubestemte, hvadenten tolkningen er en tolkning gennem andre sætninger, eller der er tale om en meningsfastlæggelse gennem en direkte henvisning til ting og forhold i verden. Der er ikke noget – hverken i andre brugte sætninger eller i verden – der i sig selv garanterer, at der kun vil eksistere én korrekt tolkning. Det står hverken skrevet på sætningerne eller på tingene i verden.

Men dermed stiller Quine spørgsmålstegn ved en omfattende syntaktisk og semantisk kompositionel beskrivelse af det naturlige sprog. Det betyder ikke, at han mener, forskningsprogrammer inden for syntaks og semantik så er overflødige. Men han mener, den overordnede filosofi bag dem må opgives: Enkelte, kunstigt lukkede sprog kan nok beskrives nogenlunde tilfredsstillende i syntaktiske og semantiske termer. Men sproget, forstået som alle sprogs oversættelighed til alle andre sprog, vil ikke kunne beskrives inden for disse rammer.

En videre slutning, Quine mener at måtte drage, er, at meningsbegrebet så helt må forstås inden for rammerne af en altid reviderbar behavioristisk psykologi. Da mening i meningsrealistisk forstand ikke eksisterer, skal tegn alene studeres og beskrives som adfærdsskvenser, manifesteret i tid og rum, betinget af elementerne i de situationer, de har fundet anvendelse i.

Denne naturvidenskabeligt orienterede slutning mener andre ikke, man kan drage. Hvis mening skal være praktisk forankret, må det være tilfældet hele vejen igennem. Der findes derfor ingen empirisk teori om mening generelt, som Quine slår til lyd for. Praxis fastlægger en normativ horisont for enhver teoridannelse. En sådan horisont kan ikke sprænges ved at erstatte meningsrealisme med empirisk teori. Mening som norm vil ikke kunne reduceres til en videnskabelig psykologi.

Visse mener, at en sådan normativ horisont for sproglig meningsfuldhed - sådan som den fx kommer til udtryk gennem T-sætningernes almene form - er principielt ubestemmelig, mens andre mener, den bærer i det mindste visse træk, man ikke vil kunne gå bagom uden at berøve sproget dets intelligibilitet. Wittgenstein er tvetydig på dette punkt, mens sprogfilosoffer som Peter F. Strawson, John R. Searle og Hilary Putnam kan karakteriseres som entydige forsvarere af en sådan normativ universalisme. Det samme gælder den tyske socialfilosof, Jürgen Habermas, der endog – noget tvivlsomt - mener at kunne begrunde en hel etik ud fra sådanne sproguniversalistiske antagelser.

En speciel minimalistisk udgave af den normative universalismen finder vi hos den amerikanske sprogfilosof Donald Davidson. Davidsons synspunkt er særlig interessant, fordi det rummer mulighed for, at vi kan forstå sproglig mening på én og samme gang som noget praktisk og normativt og som fysisk realitet. Ganske vist kan vi ikke ”gå bagom” sandhedsbegrebet, som det er ekspliciteret i T-sætningen. Vi kan ikke ”bortforklare” sandheden kausalt. Men det udelukker på ingen måde, at vi vil kunne forstå den kendering, *at* vi i en bestemt sprogbrugssituation er i stand til at efterleve normerne bag sætningen, i kausale termer. Ethvert anvendt sprogligt udtryk vil selvfølgelig kunne ses såvel ud fra en praktisk og normativ synsvinkel som ud fra en kausal synsvinkel.

9. Sprog og kognitiv psykologi

Quine repræsenterer ét forsøg på at grundlægge en videnskabelig psykologi om sproget. Men altså på bekostning af, at mening bliver reduceret til ydre adfærd.

Et andet forsøg på at grundlægge en videnskabelig psykologi om sproget finder man inden for den såkaldte *kognitive psykologi* (eller med en mere bred betegnelse: *kognitionsvidenskab*), repræsenteret ved navne som Jerry Fodor og Zenon W. Pylyshyn. Inden for den kognitive psykologi bygger man i vid udstrækning på computerbegrebet. Computeren kan, omend i begrænset omfang, simulere menneskelig sprogbrug. Dermed mener man at have en interessant model for menneskets evne til at bruge sprog.

Udgangspunktet er ofte *mentalistisk*: Ligesom det, der står på skærmen på en computer, kan ses som brug af regler i et computerprogram, implementeret i maskinens software, kan en udtalt sætning også ses som et produkt af indre, mentale, ikke-bevidste tankeprocesser - kort sagt som en syntaktisk og semantisk teori, implementeret i den menneskelige wetware.

Det elegante ved en sådan computerbegrundet teori om *mental representation af mening*, er, at meningsbegrebet da vil kunne bevares, men meningsrealismen undgås: Jeg kan - som programmør af en grammatik - opfatte det, computeren gør, som resultat af en række meningsfulde operationer: Computeren 'konstruerer' på baggrund af nogle regler en sætning. Men samtidig ved jeg, at disse regler foreligger som fysiske processer inde i maskinen. Altså som noget, der er beskrivbart i termer af årsag og virkning. Men her må man formode, at det forholder sig på analog måde i den menneskelige wetware.

Det er imidlertid spørgsmålet, om vi ikke med en sådan beskrivelse af sprogbrug (og handling) alligevel havner i samme uheldige situation som ved meningsrealismen. Det er ubestrideligt, at der i computeren eksisterer noget, vi kan opfatte som en form for ikke-bevidst regelfølgelse. Vi - dvs. programmøren - har jo selv nedlagt programmet i maskinen. Spørgsmålet er imidlertid, om vi deraf kan slutte, at så eksisterer der også en tilsvarende tavs regelfølgelse hos os selv. Det synes der ikke at være nogen som helst holdepunkter for. Hverken i den forstand, at vi skulle inkorporere nøjagtigt de samme regler, som er nedlagt i maskinen. Men heller ikke i den mere afsvækkede forstand, at vi i det mindste opererer med samme slags regler, omend den konkrete udformning af dem må stå hen i det uvisse. Et konkret alternativ til regelbaseret simulering af sprogbrug findes allerede med de såkaldte neurale netværk og konnektionismen.

Under alle omstændigheder vil ingen af delene kunne udgøre en totalforklaring af sprogbrug inden for en videnskabelig psykologisk ramme. Computertænkningen befinder sig stadig inden for rammerne af en syntaktisk og semantisk forståelse af sproget. Men skal en sådan forståelse overhovedet gøres køreklar, må, som vi har set, en masse sproglig kunnen stadig forudsættes. Den kan derfor ikke samtidig forklares.

Ligesom den filosofiske tilbagevisning af en syntaktisk og semantisk synsmåde på sproget ikke udelukker frugtbar forskning inden for syntaks og semantik, udelukker den filosofiske tilbagevisning af kognitiv psykologi som en teori om mentale repræsentationer naturligvis ikke, at man skulle kunne udarbejde fornuftige computerprogrammer til simulering af menneskelig sprogbrug for specielle praktiske formål, fx oversættelsesprogrammer. Det eneste, tilbagevisningen går på, er, at man skulle kunne drage nogen grundlæggende filosofiske konklusioner heraf: At sprog så 'i virkeligheden' skulle være en slags tavs regelfølgende på linie med, hvad der finder sted i en computer.

10. Afslutning

Med tilbagevisningen af såvel Quines behaviorisme som den kognitive psykologi synes mulighederne for en naturvidenskabeligt baseret psykologi om sproglig mening udtømt. De eneste fornuftige forskningsprojekter omkring sproglig mening synes da at være, at man tager udgangspunkt i og engagerer sig i en pragmatisk funderet beskrivelse af sprogbrug, sådan som den er indfældet i (sproglig tolket) menneskelig handlen, og sådan som den (stort set) forstås af sprogbrugerne selv.

Dette projekt er på ingen måde dubiøst. Projektet støtter sig lige så fuldt på kendsgerninger, som en videnskabeligt baseret teori om mening, nemlig på sproglig adfærd. Disse kendsgerninger betragtes dog ikke længere som forårsaget af omverdensbaserede stimuli eller indre mentale mekanismer. De forstås tværtimod praktisk: som kriterier på, at visse normer er blevet fulgt.

At denne betragtningsmåde ikke er i uoverensstemmelse med moderne naturvidenskab, har bl.a. Davidson søgt at vise: At den primære identifikationsmåde for den sproglige ytring er praktisk og normativ, udelukker ikke, at der så ikke skulle være en kausal historie at fortælle om bevidstheden. Den går blot ikke vejen om meningsindholdet, sådan som man går ud fra det i meningsrealismen og den kognitive psykologi.

Udkast, Århus, den 4. september 2007

Note

En kortere version af nærværende artikel har været trykt i *Psykologisk Opslagsbog*, Christian Ejlers Forlag, København 2002.

Litteratur

Bernsen, Niels Ole & Ib Ulbæk (1993) *Naturlig og kunstig intelligens*, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

Collin, Finn & Finn Guldman (2000) *Sprogfilosofi*, Gyndendal.

Lübcke, Poul (red.) (1982) *Vor tids filosofi: Videnskab og sprog*, Politikens Forlag.